SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSI VA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA SHAXS IJTIMOIYLASHUVINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Amonov M.N.
Buxdu pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23342678

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlari merosi va milliy qadriyatlarning shaxs ijtimoiylashuvidagi ijtimoiy-pedagogik ahamiyati yoritilgan. Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy hamda Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlarning ta’lim-tarbiya, axloqiy kamolot va yoshlarni jamiyat hayotiga tayyorlashga oid qarashlari tahlil qilingan. Shuningdek, xalq pedagogikasi, milliy urf-odatlar, ma’naviy meros va etnomadaniy muhitning yosh avlodda ijtimoiy fazilatlar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni ochib berilgan. Tarixiy-pedagogik merosni zamonaviy ijtimoiy pedagogika nuqtayi nazaridan o‘rganishning ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy pedagogika, shaxs ijtimoiylashuvi, Sharq mutafakkirlari, xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar, ma’naviy meros, etnomadaniy muhit, mentalitet.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется социально-педагогическое значение наследия восточных мыслителей и национальных ценностей в процессе социализации личности. Рассматриваются взгляды Аль-Хорезми, Абу Райхана Беруни, Абу Али ибн Сины, Абу Насра Фараби, Алишера Навои и Абдуллы Авлони на вопросы образования и воспитания, нравственного совершенствования и подготовки молодого поколения к общественной жизни. Кроме того, раскрывается роль народной педагогики, национальных традиций, духовного наследия и этнокультурной среды в формировании у молодого поколения социальных качеств и духовно-нравственных ценностей. Обосновывается значение историко-педагогического наследия в развитии современной социальной педагогики.

Ключевые слова: социальная педагогика, социализация личности, восточные мыслители, народная педагогика, национальные ценности, духовное наследие, этнокультурная среда, менталитет.

Ijtimoiy pedagogik g‘oyalar va nazariyalarning shakllanishida Sharq uyg‘onishi davri olimlarining asarlari beqiyos o‘ringa ega. Ular faoliyatining mohiyati shuki, avval mavjud bo‘lgan o‘sha davrni ijtimoiylashtirish usullari ilmiy asoslangan tizimi asosida to‘planganligidadir. Yetuk olimlarning faoliyat harakteri-ilm bilan mashg‘ul bo‘lish ijtimoiy pedagogik qarashlarning mazmuniga o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. Buni qomusiy olimlarimizning faoliyatlaridan yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Buyuk olim Al-Xorazmiy (783-850 y)ning asarlari yorqin didaktik harakterga egadir. U savol-javob metodi orqali bilimlar qo’lga kiritilishini, bu jarayonda shaxs boshqalar bilan munosabatlarga kirishini, jamiyatning faol

a’zosiga aylanishini ta’kidlagan. Buyuk qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy (973-1050 y) ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan ilmiy usullarni ishlab chiqqan. U, shuningdek ta’lim tamoyillarini (ilmiylik, ko‘rgazmalilik, hayot bilan bog‘lanishlik kabilar) ham tasniflagan. Buyuq qomusiy olim Abu Ali ibn Sino (980-1037 y) o‘z davrining barcha bilim sohalarini qamrab oluvchi katta ilmiy meros qoldirgan. Uning barcha asarlarida pedagogik qarashlar o‘z ifodasini topgan. Ibn Sinoning fikricha, bolalarda ijtimoiylashtirish ko‘nikmalari jamoa bo‘lib o‘qitish shaklida yaxshi shakllanadi. Buning uchun quyidagilarga asoslanish lozim: - ta’lim oluvchilar, o‘qituvchi va o‘quvchilar orasida tajriba, bilim, ma’naviy va axloqiy qadriyatlar almashinuvini tashkil qilish; - musobaqalashuv elementidan foydalanish; - o‘quvchining ijtimoiy axloqiy xususiyatlarini-muomala, o‘zaro tushunish, o‘zaro yordam, do‘stlik hissini rivojlantirish. 17 Buyuk olimlarning pedagogik qarashlari va faoliyatlarining ijtimoiy pedagogik yo‘naltirilganligi, ularning hayotga har tomonlama tayyorlash hisoblangan ta’lim maqsadini sharhlashlarida o‘z ifodasini topgan. Shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini belgilab olishini ta’minlab beruvchi eng muhim xususiyatlar deb, ular mehribonlik, yaqinlarga yordam, g‘urur, vijdon, yaxshi niyatlilik, sabrni bilishgan. O‘quvchilarning har tomonlama intellektual va mehnat tayyorgarliklariga katta e’tibor qaratib, Forobiy va ibn Sino yoshlarning jamiyatga “kirish”larining eng muhim omillari sifatida, faollik, mustaqil tashabbuskorlik, intiluvchanlik, qiziquvchanlik, ijodiy qobiliyatni hisoblashgan. Shunday qilib, o‘rta asr olimlari ijtimoiy pedagogik yo‘naltirilganlikga ega katta pedagogik meros qoldirganlar. Ularning ilmiy pedagogik asarlari zamonaviy ijtimoiy pedagogika ilmining rivojlantirish uchun muhim manba hisoblanadi. XI-XII asr Markaziy Osiyo ma’rifatparvar olimlari turli fanlar, shu jumladan pedagogikaning rivojiga katta hissa qo‘shishdi. Yusuf Xos Xojib, Burxoniddin Zarnujiy va Ahmad Yugnakiylar bolalarning jamiyatda o‘z o‘rnini topib olishi uchun bilimning, ota-onaning, oilaning o‘rniga e’tibor qaratishgan. Tarbiyaning ijtimoiy harakteri haqidagi g‘oyalar Alisher Navoiyning she’riy merosida nihoyatda aniq o‘z ifodasini topgan. Shoirning pedagogik qarashlari insonparvar harakterga ega. XVIII-XIX asrning ma’rifatparvar shoirlari Munis Xorazmiy (1778-1829), Muhammad Ogahiy (1809-1874), Ubaydulla Zavqiy (1853-1921) birinchi o‘ringa keng ommaning ma’rifatli kilish va ta’lim masalalarini qo’yishgan. Ta’limning asosiy vazifasini ular axloqiy mukammallashvida va mehnatga o‘rgatishda deb bilishgan. Ma’rifatparvarlik va demokratik g‘oyalar XIX asrning oxiri- XX asr boshlarida o‘z cho‘qqisiga ko‘tarildi. O‘zbekistondagi demokratik pedagogik g‘oyaning taraqqiyparvar yo‘nalishining yirik vakillaridan biri Abdulla Avloniydir (1878-1934) Avloniyning o‘zbek pedagogikasiga qo‘shgan hissasi shuki, u ilk marta tarbiya oldida ijtimoiy vazifalarni qo‘ya olgan. Bu shoir va pedagogning katta jasorati o‘z asarlarida shaxsning rivojlanishida tarbiyaning hal qiluvchi rolining e’tirof etilishi bo‘ldi. Uning fikricha, tarbiya ijtimoiy maqsadlarni ko‘zlashi kerak. Avloniy “yangi kishi” tushunchasini shaxsiy emas, balki ijtimoiy manfaatlardan kelib chiquvchi jamoat arbobi sifatida ta’riflaydi. Tarbiyaning muvaffaqiyati Avloniy fikricha oila, ota-onalar va pedagoglarning shaxsiy namunaviy roli bilan belgilanadi. Eng muhim ijtimoiy xususiyat deb u mustaqillik, tashabbuskorlik, amaliy tajribani bilgan. O‘tmish tajribasini o‘rganish zamonaviy pedagogika fanining asosiy vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. O‘sib kelayotgan avlodni hayotga tayyorlashning ko‘p asrlik tajribasi yordamida yoshlarning zamonaviy bozor-iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyatga tayyorlash mumkinmi; - degan masalada qizg‘in bahs munozara xanuz davom etib kelmoqda. Xech ikkilanmasdan shuni aytish

mumkinki, moziy tajribasida, aniqrog‘i halq pedagogikasida tarbiya va ta’lim jarayonlariga qo‘llash mumkin bo‘lgan meros mavjud. Boshqacha qilib aytganda, halq pedagogikasi shaxsga o‘z davrida ijtimoiy xususiyatlarni paydo qilish uchun lozim bo‘lgan pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalar, ta’lim-tarbiya berish, yo‘llari, vositalarining majmuasi hisoblanadi. Halq, xususan milliy pedagogikaning tengsiz qadriyati shundaki u birinchidan o‘zida asrlar davomida shakllangan pedagogik haqiqatlarga ega; ikkinchidan esa u hayotiy, amaliy yo‘nalishdaligidir. Halq pedagogikasida hayotiy (maishiy, mehnat, axloqiy) va pedagogik ma’lumotlar, kuzatuvlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular yoshlarda ijtimoiy axloq va ijtimoiy moslashuv malakalarining shakllanishi vositasi, omili hisoblanadi. Halq pedagogikasining qoidalari halq ijodi namunalari-maqol, ertak, ashula, doston, rivoyatlarda o‘zining ifodasini topgan. Aynan shularda halq asrlar mobaynida o‘z ijtimoiy tajribasini umumlashtirgan. Ular hikmatlar shaklida pand-o‘git mazmuniga ega bo‘lib halqning ijtimoiy hayotga bo‘lgan real (hayotiy)qarashlarini ifodalaydi. Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning shakllanishi va rivojlanishida islom ta’limoti, ma’naviyatining tutgan o‘rni beqiyosdir. Zero, islom ta’limotining asl mazmun, mohiyatini inson komilligi, uning g‘oyasini esa insoniylik, ezgulik, yaxshilik, halollik, to‘g‘rilik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, sadoqatlilik tashkil etadi. Darhaqiqat, islom din bo‘lib, uning mazmuni yagona xudo-alloxga iymon keltirishdir. Uning asosi Qur’oni Karim bo‘lib, u asosan ijtimoiy-xuquqiy qoidalar yig‘indisi hisoblanadi. Buni ijtimoiy xuquqiy ezguliklarga ega bo‘lgan shariatning quyidagi tamoyillaridan ham yaqqol ko‘rish mumkin:

- jamiyatning barcha a’zolari, irqi, tili va diniy mansubligidan qat’iy nazar tengligi;
- jamiyat barcha a’zolarining teng mas’uliyatga egaliklari (chunki ular bitta manbadan kelib chiqishadi);
- inson hayoti va erkinligining tengligi; - oila jamiyatning asosidir: jamiyat oilani o‘z himoyasiga oladi va unga g‘amxurlik qiladi;
- boshqaruvchi va boshqariluvchilarning tengligi;
- yagona Allox barcha narsaning egasi va u tomondan yaratilganlar, uning barcha yaratishlariga xadyasidir. Har bir inson bu hadyadan o‘z bo‘lagini olishga haqli;
- halq va jamiyatga tegishli barcha siyosiy, ijtimoiy va boshqa masalalar halq bilan maslahatlashib hal qilinishi lozim;
- o‘zining dunyoviy ishlari uchun har kishi jamiyat oldida javob beradi. Inson ma’naviy hayotga tegishli ishlari uchun esa faqatgina Alloh oldida hisob beradi;
- jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lmish inson, ma’n etilganlarni sodir etgan shaxsga qarshi da’vo qilishi mumkin va hokozo. Islom xadislarida bayon etilgan eng muhim inson xuquqlari sifatida quyidagilarni kafolatlaydi: - yashash xuquqi; - erkinlik xuquqi; - tenglik xuquqi; - adolat xuquqi. Ijtimoiy pedagogik fikrlar rivojida Qur’oni Karimdan keyingi turuvchi muqaddas manbalar Xurshiddur. Ularda payg‘ambarning hayoti va faoliyatidan turli hikoyalar va uning ahloqiy pandlari mavjud. Shu bilan birga xadislarda islom asoslarining sharhlari: mexribonlik, muqaddas dargoh, tozalik, halol-harom tushunchalari va yaxshilik, yomonlik, axloqiylik kabi o‘gitlar o‘z ifodasini topgan. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi, davlat va jamiyat rivojining o‘ziga xos yo‘lini tanlashi, milliy-madaniy, ma’naviy qadriyatlarni tiklash, saqlab qolish imkonini beradi va hayotning barcha jabhalarida milliy xususiyatlarni inobatga olish vazifasini qo‘yadi. O‘zbek halqiga o‘ziga xos etnik muhit xosdir. Bunday muhitda bolalar yoshligidan o‘z ona (milliy) tillarining va unda aksini topgan ertaklar,

afsonalar, rivoyatlar, maqollar, ashulalar, ideallarning ta'siri doirasida bo'ladilar. Bolalar asta-sekin milliy an'analar, urf-odatlarning aniq me'yorlariga ko'nikishadi. O'quvchilarda milliy tarixni, adabiyotni o'rganish va ona tillarida turli ma'lumotlar olish orqali o'smirlik yoshida o'z mansubligini va etnik umummiylikni anglash ro'y beradi. Etnomadaniy sharoitlarda insonning ijtimoiylashuvida yoki etnos mentalitet (bu tushuncha XX asr boshida fransuz olimi L.Levi Bryul tomonidan fanga kiritilgan) ham ijobiy ta'sir ko'rsatiladi. Etnos-bu tarixan bir hududda shakllangan, til, madaniyat, ruhiyatning umumiy, nisbatan barqaror xususiyatlariga ega bo'lib, boshqa halqlardan, tuzilmalardan o'z-o'zini anglashi bilan ajralib turuvchi odamlar majmuasidir. Mentallik insonning olam, o'zining bu olamda tutgan o'rni haqidagi tasavvurlari asosida yetgan obrazlar tizimidir, ya'ni mentallik etnik guruhga u yoki bu davrga xos bo'lgan o'ziga yarasha dunyoqarashdir. "Mentalitet" kategoriyasi gumanitar fanlarda an'analar va madaniyat orqali aniqlab beriluvchi ommaviy dunyoqarashning tarkiblarini ifodalash uchun ishlatilmoqda. Mentalitet-bu shaxs yoki ijtimoiy guruhning dunyoni muayyan obrazda qabul qilish, his qilish va unda tafakkur yuritishini ichiga oluvchi individual va jamoa ongining darajasidir. Mentalitet shu halqning uzoq tarixiy rivojlanishi natijasida shakllanadi va milliy harakter, iqtisodiy va ijtimoiy xulq atvorning milliy modelini belgilab beradi. Mentalitet shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u ijtimoiy axborot tashuvchisi hisoblanadi. Ijtimoiy axborot bu holatda 3 asosiy guruhda bo'ladi

-ishlab chiqarish quroli va mehnatning jamoat natijalari;

-ob'ektiv ijtimoiy munosabatlar;

Mentalitet ijtimoiy axborotning o'ziga xos qismi sifatida o'zining uzatish kanallariga ega. Ular orasida eng asosiylari tabiiy muhit, mumtoz, va boshqa keng tarqalgan matnlar, til strukturalari, kundalik yumushlar hisoblanadi. Hozirgi kunda fanda mentalitet tushunchasi tor va keng ma'nolarda tushuniladi.

Adabiyot foydalinilgan

1. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I jild. — Toshkent: Fan, 1968.
2. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1996. — 488 b.
3. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2004. — 94 b.
5. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. — Toshkent: Bayoz, 2013.
6. Hoshimov K., Ochil S. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi,
7. Qayumov A. Abu Rayhon Beruniy / Abu Ali Ibn Sino. — Toshkent: Fan, 1987.
8. Sharq allomalari pedagogik qarashlarining ilmiy tahlili (Ibn Sino, Beruniy, ar-Roziy, Forobiy va Mirzo Ulug'bek misolida).